

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

УСОВ Дмитро Володимирович

УДК 141.7+172.12+316

**ГЕНЕЗА ТА СУТНІСТЬ ІДЕЇ СУСПІЛЬНОЇ УГОДИ:
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.05 – історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, на кафедрі суспільних наук.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Лях Віталій Васильович
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України,
завідувач відділу історії зарубіжної філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Кулгасва Марія Дмитрівна
Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди МОН України,
завідувач кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор
Базалук Олег Олександрович
Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди МОН України,
професор кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор
Цюрупа Михайло Володимирович
Київська державна академія водного транспорту імені
гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного МОН України,
професор кафедри гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться “23” червня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України: 01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано “22” травня 2017 р.
Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

Л.А. Ситніченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прагнення людей до справедливості та свободи, а також необхідність солідарної відповідальності, органічного взаємозв'язку автономії особистості та її ідентичності, поглиблені нестримними змінами та кризовими явищами сучасного глобального інформаційного «суспільства ризику», потребують пошуку нових підходів до їх розуміння та актуалізують філософське осмислення місця і ролі суспільної угоди в сучасному соціумі. Значущість та конструктивний сенс ідеї суспільної угоди проявляється не лише в конституюванні держави, трансформації її форм (за влучним висловом Д.Норта) від «природної», ієрархічної до «штучної», заснованої на суспільній угоді, а й у функціонуванні суспільного буття загалом як спільноти громадян, якій властива можливість вільного обговорення та зміни нагальних суспільних проблем. Таким чином, принцип суспільної угоди актуалізує не лише проблему справедливості і свободи, визнання і толерантності, та проблему верховенства права як істотного морально-правового способу існування сучасного суспільства. Важливим та безумовно актуальним є також виокремлений в дисертаційній роботі аспект ціннісно-нормативного осердя легітимності державних інституцій того чи іншого суспільного ладу, тобто визначення тих нормативних принципів, які є засадою справедливої правової держави. Що й потребує сучасного, морально-правового визначення легітиматії як публічного процесу посвідчення, схвалення, виправдання або визнання чи доведення законності і необхідності певної соціальної дії, норми та інституції.

Важливою особливістю дослідження стала його спрямованість на виокремлення істотно важливих на сьогодні методологічних та змістовних аспектів сучасного та новітнього контрактуалізму. Йдеться насамперед про спробу осмислення та реконструкції основних понять та принципів, генези, меж та перспектив розвитку теорії суспільної угоди в контексті її найістотніших історико-філософських вимірів.

Означене й стало засадою власне історико-філософського осмислення ідеї суспільної угоди, яке уможливило послідовну реконструкцію і систематизацію основних здобутків сучасної та новітньої філософії, що втілюють основні модули існування та спрямування розвитку теорії суспільної угоди. Наслідком цього аналізу стала цілісна, власне філософська репрезентація теорії суспільної угоди, здійснена в контексті всебічного осмислення новітніх інтерпретацій свободи і відповідальності, взаємовідносин соціальних інституцій і життєвого світу. Запропоноване в роботі осмислення співвідношення універсальних, ліберально-індивідуальних та контекстуально-партикулярних (комунітаристських) складових новітніх версій контрактуалізму стало можливим через оперття на взаємозв'язок таких фундаментальних вимірів людського буття як його універсальність та особливість, суб'єктивність та інтерсуб'єктивність. А необхідність розуміти сутність діалогу чи конфлікту, соціальних взаємин загалом,

в яких ми власне і можемо стати вільними, бо вважаємо Іншого, інше буття, вкорінена в осмисленні шляхів створення нового універсального середовища, яке опосередковує людський взаємозв'язок локальних, особливих та віддалених подій спільного людського буття, формуючи новий інтерсуб'єктивний вимір останнього. І лише функціонування його в спрощених та перетворених формах призводить до «фрагментації» соціокультурних зв'язків і перетворення через це соціальних суб'єктів в особливі, часто ворожі одне одному, «соціальні атоми».

Разом з тим, запропоноване історико-філософське дослідження найістотніших модерних та постмодерних експлікацій теорії суспільної угоди уможливило висновок про те, що контрактуалістська складова сучасних дискурсів справедливості мусить бути доповнена тезою про те, що та чи інша норма є обґрунтованою, коли вона однаково виправдана для всіх, кого вона стосується, а моральні уявлення перетворюються на «джерело» інституційної справедливості. Лише взаємна повага, визнання та порозуміння можуть стати на перешкоді агресивної, байдужої, егоїстичної людської поведінки та дозволять діяти солідарно і справедливо. А угода між владою та народом не може спиратися лише на владний примус, а стає по-справжньому дієвою завдяки бажанню громадян жити в цій державі. Як свідчить актуальний на сьогодні аналіз сучасного та новітнього контрактуалізму, важливою особливістю суспільної угоди є також її легітимувально-обмежувальний сенс та органічний зв'язок з ідеєю прав людини. Всебічний аналіз сучасного філософського дискурсу суспільної угоди, дозволив чітко оприятити властивий їй не лише загальноєвропейський, а й універсальний, інтеркультурний сенс в якості засади та непересічного способу існування розмаїтих форм нашого суперечливого, навіть кризового буття.

Стан наукової розробки проблеми. Вітчизняні та зарубіжні науковці неодноразово звертались до проблем теорії суспільної угоди в контексті її найістотніших історико-філософських вимірів. Йдеться насамперед про розробки В. Асмуса, О. Базалука, М. Булатова, Г. Г. Гадамера, Г.Ф.В. Гегеля, В. Горського, В. Гусева, А. Гулиги, В. Гьосле, В. Дільтея, Г. Заїченка, О. Йосипенко, С. Йосипенка, С. Кримського, М. Култаєвої, М. Мінакова, Н. Мотрошилової, І. Нарського, Е. Соловйова, Н. Радіонової, П. Рікера, М. Цюрупи, В. Шинкарука, К. Ясперса. Для створення продуктивних теоретичних і методологічних засад дослідження ідеї суспільної угоди важливе значення набула рецепція та творчий розвиток основних ідей сучасної соціальної та політичної філософії, репрезентованих працями В. Ананьїна, О. Білого, Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, Р. Зимовця, К. Карпенко, Д. Кирюхіна, Р. Кобця, Г. Ковадло, В. Любивога, В. Ляха, В. Нечипоренка, М. Рогожі, М. Тура, М. Поповича, С. Пролєєва, Л. Ситніченко, В. Хміля, О. Хоми, В. Шамрай. Для поглибленого розуміння та критичної реконструкції значущості принципу суспільної угоди для модерної та постмодерної філософії, спрямованої на осмислення найістотніших проблем людського буття, його гідності і свободи, рівності, легітимності соціальних інституцій та довіри до них, важливим та плідним стало оперття на значний масив

досліджень фахівців «Київської філософської школи» (Є. Бистрицький, О. Білий, М. Булатов, Т. Гардашук, О. Гомілко, В. Загороднюк, А. Єрмоленко, О. Йосипенко, С. Йосипенко, Г. Ковадло, В. Лук'янець, Т. Лютий, С. Кримський, Я. Любивий, В. Лях, В. Малахов, Н. Поліщук, М. Попович, С. Пролеєв, Л. Ситніченко, О. Соболь, Н. Хамітов, В. Шамрай, В. Шинкарук) в галузі історії філософії, соціальної, політичної та практичної, комунікативної філософії, етики та філософської антропології.

Численні, принципово важливі для дисертаційного дослідження, розвідки відомих західних філософів (Б. Беррі, Д. Буше, А. Велмера, Ю. Габермаса, А. Гонета, Х. Горна, Дж. Грея, О. Гьофе, Р. Дворкіна, П. Келлі, В. Кимліки, П. Колера, Г. Ломана, Г. Майера, Е. Макійтайра, Д. Мілера, Д. Норга, М. Нуссбаум, Дж. Ролза, А. Сена, Н. Скарано, Ч. Тейлора, Е. Тугендгата, Р. Форста), особливо в царині соціальної і політичної філософії, філософії права і моралі (в контексті послідовного осмислення природи та меж теорії суспільної угоди) неможливо уявити поза роздумами про свободу, владу, справедливість та несправедливість, рівність та права людини, її ідентичність та відповідальність. Вся їх творчість налаштована на доведення ідеї про необхідність плекати наріжну роль чеснот справедливості, толерантності, свободи та солідарності в сучасному суспільстві. Зрештою, увага акцентується на істотній зміні ролі Іншого в тлумаченні проблем свободи, добра та справедливості.

Принципово важливими для розуміння особливостей сучасного контрактуалізму стали розробки К.-О. Апеля, Ш. Гозепата, О. Гьофе, А. Єрмоленка, Р. Мартіна, М. Томпсона, спрямовані на пошук відмінності трансцендентально-прагматичного тлумачення консенсусу від концепцій суспільної угоди Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо. Теорію суспільної угоди Гоббса та його політичну антропологію критично осмислюють та інтерпретують такі відомі філософи як М. Вебер, Д. Готьє, О. Гьофе, П. Келлі, В. Керстінг, А. Ляйст, Г. Маєр, Ч. Тейлор, Т. Шмідт, М. Форсайт.

В межах дослідження теорії суспільної угоди, плідними стали роздуми про мову та комунікацію К.-О. Апеля та його послідовників (Д. Бьолер, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, В. Кульман), а також до ідеї етики дискурсу Ю. Габермаса та К.-О. Апеля.

Важливою особливістю новітніх філософських праць К.-О. Апеля, О. Білого, Б. Вальденфельса, А. Гонета, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, М. Мур, С. Пролеєва, М. Ріделя, Т. М. Склонна, Ч. Тейлора стала їх органічна приналежність до царини дискусій про пошуки моральних засад сучасного суспільства, коли основні етичні настанови та цінності мусять полишити і, зрештою, полишають сферу приватного життя, а колективну безвідповідальність необхідно замінити колективною відповідальністю. В самій ідеї суспільної угоди та її інтерпретації С. Головатим, В. Керстінгом, Д. Готьє, Р. Дворкіним, Дж. Ролзом, А. Сенном, Е. Тугендгатом, у її визначальному зв'язку з найістотнішими проблемами сучасної етики, політичної філософії та філософії права висвітлюється її як загальноєвропейський, так і

загальнолюдський сенс.

Опертя на здобутки та основні принципи вітчизняної та західної соціальної та політичної філософії свідчить про нагальну необхідність подальшого дослідження у вітчизняному філософському просторі ідеї суспільної угоди влади та народу в контексті спростування думки про доброго турботливого правителя, що може привести суспільне, політичне життя до необмеженої авторитарної влади. Глобальні трансформації та кризові явища сучасного суспільства знову і знову актуалізують осмислення місця і ролі суспільної угоди. Особливої актуальності розуміння евристичного сенсу та меж сучасного контрактуалізму набуває для країн пострадянського простору, які прагнуть розбудови своїх держав як правових та демократичних. Адже демократія, принаймні в найістотнішому її визначенні, це – не що інше, як влада, заснована на суспільній угоді.

Окреслений стан розробки проблеми свідчить про нагальність цілісного та всебічного дослідження історико-філософського дискурсу теорії суспільної угоди.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Робота над дисертаційним дослідженням пов'язана з виконанням планової теми «Формування моральної культури начальницького складу підрозділу у ДСНС України» (I кв. 2015 – IV кв. 2016; державний реєстраційний номер 0115U000977). Дисертант є автором окремих розділів зазначеної теми. Монографія «Ідея суспільної угоди в сучасних філософських дискурсах» була видана відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій на 2015 рік.

Мета і завдання дослідження обумовлені основною науковою проблемою – на засадах всебічного та послідовного аналізу найістотніших історико-філософських експлікацій та вимірів теорії суспільної угоди, в контексті дослідження дискусій, репрезентованих головними працями теоретиків сучасного контрактуалізму, виокремити її внутрішній сенс, основні форми та закономірності розвитку, методологічні засади та філософсько-антропологічні складові.

В межах реалізації цієї мети перед дисертаційним дослідженням поставили такі завдання:

- здійснити теоретичну реконструкцію еволюції ідеї суспільної угоди в працях провідних мислителів доби Модерну, що дозволить виявити її смислово багатовимірність та простежити основні політико-правові та морально-етичні складові;

- розкрити сутність та методологічний сенс, засадничі поняття та принципи теорії суспільної угоди Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо як нового суспільного принципу регуляції людського буття та діяльності, універсальної форми суспільного буття, засади різних типів організації державної влади та невіддільних прав людини;

- виявити універсально-демократичний сенс ідеї суспільної угоди та довести, що в модерній політичній філософії набула подальшого розвитку теза про інтерес як механізм опосередкування основних вимірів регулювання

поведінки індивіда в суспільному бутті;

- реконструювати логіку г'юмівської критики теорії суспільної угоди, структуру її аргументації, з'ясувати сутність взаємовідносин нормативного індивідуалізму Гоббса, нормативно-дескриптивного комунітаризму Руссо та критичного контрактуалізму Г'юма, а також виокремити причини актуальності роздумів останнього в контексті новітніх критичних дискурсів суспільної угоди;

- оприявнити сутність «неметафізичного» контрактуалізму та засадничі поняття його політичної антропології; визначити основні форми неklasичної теорії суспільної угоди – універсалістську та індивідуалістичну;

- виокремити найбільш евристично потужні сучасні концептуалізації ідеї суспільної угоди та проаналізувати їх теоретичні особливості, переваги та обмеження. На цій основі окреслити потенціал, форми та способи використання ідеї суспільної угоди в сучасному соціально-філософському та політико-правовому дискурсах;

- визначити сутність «морального контрактуалізму» як форми розвитку неklasичної моделі контрактуалізму в річищі створення нового концепту суспільної угоди за доби Постмодерну, а також з'ясувати особливості функціонування ідеї суспільної угоди в сучасній «комунікативній філософії»;

- розвинути тезу про особливість висхідних принципів концепту суспільної угоди та притаманної їй інтерпретації взаємин етики та політики як спроби синтезу двох головних засад розбудови справедливого політичного устрою: чеснот індивіда та державних інституцій;

- уточнити положення про те, що згода в суспільстві формується не лише завдяки консенсусу, але й завдяки особистій та колективній відповідальній турботі про спільні проблеми та потреби в межах насамперед свого «життєвого світу»;

- розвинути тезу про можливість коригування основних форм неklasичного контрактуалізму завдяки теорії трансцендентальних інтересів та про значення ідеї суспільної угоди для принципу верховенства права, адже порядок стає моральним чи справедливим через вкоріненість його у спільну згоду всіх його учасників;

- уточнити ідею про те, що будь-яка легітимна угода неможлива без довіри громадян до владних персон та інституцій, довіри витлумаченої в якості настанови та прагнення до чесної та передбачуваної угоди громадян і влади.

Об'єктом дослідження є ідея суспільної угоди як історико-філософський феномен, **предметом** дослідження – філософські дискурси суспільної угоди в її класичній та неklasичній парадигмах, місце та роль правової, морально-етичної проблематики в їх еволюції.

Методологічні засади дослідження визначені його предметом і завданнями. Специфіка теоретико-методологічного підходу дисертанта полягає в розробці інструментарію, який дозволив синтезувати принципи історико-філософського дослідження відповідно до джерельної бази, об'єкта і предмета дослідження. Означений підхід відповідає сучасній методології соціогуманітарного знання в

спирається на такі методи: концептуальної реконструкції, який полягає у тому, що на основі аналізу текстів, концепцій та дискусій виокремлюються позиції їх авторів та учасників з конкретних філософських проблем. Використання цього методу в дисертації спирається на розробки Ю. Габермаса, О. Гьофе, Д. Готье, Г. Маєра, Дж. Ролза. Метод концептуальної реконструкції було застосовано у дисертації при аналізі розгортання теорій лібералізму та комунітаризму, що уможливило поглиблене з'ясування їх сутності та виявлення особливості їх методологічних настанов в контексті осмислення сучасних філософських дискурсів суспільної угоди. Важливого методологічного сенсу для дисертаційної роботи набули твори відомих не лише в Україні дослідників в галузі методології історико-філософської науки (Г. Аляєв, М. Булатов, В. Горський, А. Єрмоленко, О. Йосипенко, С. Йосипенко, В. Кебуладзе, В. Козловський, М. Култаєва, В. Лях, Я. Любимий, М. Мінаков, В. Менжулін, В. О कोरोков, Н. Поліщук, М. Попович, С. Пролєєв, Я. Стратій, М. Ткачук, В. Хміль, О. Хома, В. Шинкарук). Саме запропоновані цими авторами тлумачення історико-філософського дискурсу надали можливість і зумовили необхідність сучасного тлумачення запропонованої вже в теорії суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо спроби синтезу голістського та індивідуалістичного способів осмислення суспільного буття. Порівняння в роботі різних концепцій суспільної угоди передбачало також застосування методу компаративного аналізу, критична ж реконструкція основних історико-філософських текстів зумовила необхідність опертя на герменевтичний метод. З метою послідовного аналізу найістотніших складових і принципів, вимірів етики справедливості і відповідальності в ландшафтах контрактуалізму були застосовані генеалогічний, а також герменевтичний і компаративістський методи, які дозволили висвітлити проблеми етики солідарної глобальної відповідальності і комунікативної взаємодії за умов глобальної екологічної і соціальної кризи та життєво-нагальної необхідності поєднання ідеї суспільної угоди з ідеєю справедливої і відповідальної людської діяльності.

Для цілісного та послідовного осмислення історико-філософських вимірів взаємин політики та моралі застосовуються методи історичної реконструкції, герменевтичний та соціально-трансцендентальний методи, які дозволили активно залучити до осмислення важливих проблем сучасного буття понятійний апарат політичної та моральної філософії та розглянути взаємини політики та моралі крізь призму ідеї суспільної угоди, справедливості та свободи. Такий підхід уможливорює плідне з'ясування взаємин соціально-онтологічно витлумаченої політики із морально-етичними вимірами буття і створення актуальної на сьогодні (передусім для суперечливих, обтяжених тоталітарним минулим і невизначеним майбутнім, вітчизняних реалій) політичної етики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше в українській історико-філософській науці представлено системне бачення еволюції ідеї суспільної угоди в соціальних проєктах модерну та постмодерну, виокремлені її основні класичні та некласичні форми, методологічні і соціально-онтологічні

засади, філософсько-антропологічні та політико-правові складові; на підставі аналізу співвідношення універсальних і контекстуальних вимірів концепту суспільної угоди експліковане розуміння його як істотного принципу регуляції суспільного буття, доведено, що ідея суспільної угоди має передусім легітимувально-обмежувальний сенс і набуває повноти свого змісту лише в структурі модерної природно-правової парадигми.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких положеннях:

Вперше в історико-філософських дослідженнях:

- здійснено теоретичну реконструкцію еволюції ідеї суспільної угоди в працях провідних модерних мислителів, виявлена її смислова багатовимірність та основні політико-правові наслідки; доведено, що в теорії Гоббса основні принципи суспільної угоди вкорінені не лише в безумовно-всезагальних структурах розуму, а також і у конвенційній згоді на припинення застосування сили в соціальних відносинах. З'ясовано, що заснований на такій згоді принцип справедливості потребує подальшої державно-політичної легітимації, зумовленою принципово важливою настановою модерного світу на взаємну відмову від свободи в певних, спільно визнаних межах;

- оприявлено сутність та методологічний сенс узаasadниченого модерною філософією розуміння суспільної угоди як нового суспільного принципу регуляції людського буття та діяльності, що засвідчує про істотний для модерної політичної філософії та філософії права перехід до власне політико-правових уявлень про справедливість, примус та згоду;

- доведено, що саме завдяки критичному переосмисленню модерної теорії суспільної угоди та нових суспільних реалій, Ж.-Ж. Руссо наголошує на необхідності принципової зміни розуміння людського права на свободу і рівність, визначає суспільну угоду в якості універсальної форми суспільного буття, засади республіканського типу організації державної влади і способу реальної гарантії громадянських прав кожного громадянина;

- виявлено універсально-демократичний сенс ідеї суспільної угоди та доведено, що модерний контрактуалізм еволюціонував від обґрунтування основних норм державно-правового суспільного ладу через інструментально-стратегічний розум та негативно-конфліктне тлумачення природи людини (Т. Гоббс) до акцентування уваги на формальних умовах легітимації, обстоюванні процедурного типу легітимації суспільних інституцій та практичному сенсі теорії суспільної угоди (Ж.-Ж. Руссо);

- доведено, що в модерній політичній філософії набула подальшого розвитку теза про інтерес як механізм опосередкування двох вимірів регулювання поведінки індивіда в громадянському суспільстві – персональної заборони на агресивну поведінку та можливості відмовитися від неї; з'ясовано, що в теорії суспільної угоди Дж. Локка засновано розуміння основного завдання демократичної держави – не свавільно панувати, а забезпечувати невіддільні

природні права людини;

– з'ясовано, що осердя критичного осягнення засад контрактуалізму стало послідовне доведення необхідності обмеження індивідом власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості через пошуки такого способу соціальних взаємин, на засадах якого окрема людина підпорядковувалась би як інституціям, так і собі самій;

– реконструйована логіка г'юмівської критики теорії суспільної угоди, структура її аргументації та притаманна їй ідея верховенства права, з'ясована сутність взаємовідносин нормативного індивідуалізму Гоббса, нормативно-дескриптивного комунітаризму Руссо та критичного контрактуалізму Г'юма та доведено, що захист Гоббсом переваг політичного ладу та «царства земного» був доповнений тяжінням філософії Г'юма до внутрішнього морального закону, що актуалізувало його роздуми в контексті новітніх критичних дискурсів суспільної угоди;

– виокремлено найбільш евристично потужні некласичні концептуалізації ідеї суспільної угоди та проаналізовано їх теоретичні особливості, переваги та обмеження. На цих засадах означено потенціал, форми та межі використання ідеї суспільної угоди в сучасному соціально-філософському та політико-правовому дискурсах;

– реконструйовано сутність «неметафізичного» контрактуалізму (Дж. Ролз) і визначено сенс принципу «первісної позиції рівності», яка відповідає природному станові в модерній теорії суспільної угоди, а також окреслено засадничі для розуміння цього концепту суспільної угоди поняття політичної антропології: розважливність, гідність, солідарність, чуття справедливості; з'ясовано, що особливе місце в дослідженні взаємин моралі та інтересу, політики і моралі належить проблемам свободи, справедливості та толерантності, як моральним чеснотам, що перетворюють людину в суб'єкта громадянського суспільства, а в контексті ідеї суспільної угоди набувають не монологічного, а діалогічного виміру;

– виокремлено основні форми некласичної теорії суспільної угоди – універсалістську (Дж. Ролза) та індивідуалістичну (Д. Готьє) та доведено, що на відміну від контрактуалізму Дж. Ролза, який спирається на кантівське тлумачення раціональності як раціональності практичного розуму, Д. Готьє вважає, що індивіди орієнтуються на раціональність розуму інструментального, та спирається на гоббсівський дискурс суспільної угоди та політичної антропології;

– обґрунтовано тезу про те, що постметафізичні філософські дискурси суспільної угоди та запропоновані ними перспективи осмислення сучасного кризового суспільства, вкорінені в прояснення умов досягнення згоди, яка не спотворюється будь-якими примусами, а конститується силою кращого аргументу в межах публічної комунікації; з'ясовано, що основна мета некласичного дискурсу суспільної угоди – віднайти можливості такого порозуміння, які б сприяли відповідальній повазі до гідності кожного, а

раціональне вирішення конфліктів відбувалося б з урахуванням особливостей іншого буття;

– доведено, що «моральний контрактуалізм» розвиває та доповнює некласичні моделі контрактуалізму в річищі розбудови нового, заснованого на трансцендентальному інтересі, концепту суспільної угоди, в межах якої усі учасники первинної правової угоди, на засадах комунікативної раціональності, намагаються консенсуально узгодити свої приватні інтереси, який постає в якості конструктивної альтернативи нормативному індивідуалізму та абстрактному контрактуалізму.

Набули подальшого розвитку

– теза про сенс новітніх витлумачень проблеми свободи, в котрих процеси універсально-соціальні істотно пов'язані з процесами індивідуальними, а розуміння перших неможливе без з'ясування сутності їх персональних вимірів, органічного взаємозв'язку автономії особистості та її ідентичності, соціальної інтеграції, якого й потребують реалії постіндустріального суспільства, як глобального інформаційного «суспільства ризику»;

– теза про важливу особливість висхідних принципів концепту суспільної угоди та притаманної їй інтерпретації взаємин етики та політики як спроби синтезу двох головних засад розбудови справедливого політичного устрою: чеснот індивіда та державних інституцій, як умови справедливого захисту приватного інтересу.

– положення, що згода в суспільстві формується не лише завдяки консенсусу, а й завдяки особистій та інституційно втіленій відповідальності про спільні проблеми та потреби в межах «життєвого світу»; доведено, що саме дискурс суспільної угоди спирається на фундаментальні філософські інтерпретації природи людини і джерело соціальності, характер суспільної взаємодії і способи її регуляції, співвідношення примусу та свободи в суспільстві;

– ідея про те, що теорія суспільної угоди не лише сприяла становленню сучасної демократичної держави, а й прагнула обґрунтувати усвідомлення індивідом необхідності обмеження власного егоїзму та свободи заради колективної волі інших громадян. Адже наявність спільного інтересу та заснована на взаємній довірі згода допоможе людям злагоджено діяти, звільнитися від формальних угод і замінити їх угодами реальними;

– тлумачення суспільної угоди як угоди індивідів з приводу умов морального визнання існуючих політичних структур та інституцій. І лише ті з них, які не суперечать принципам правової держави, можуть бути визнані, підтримані людьми, заслуговуючи на їхню довіру. Теза про те, що засадою державної, власне договірної форми самоорганізації соціального буття людини стає повага до неї, як до відповідальної особистості, та її здатності до розважливого самовизначення.

В дисертаційному дослідженні уточнено:

– тезу про можливість коригування основних форм сучасного контрактуалізму на засадах теорії трансцендентальних інтересів, які

здійснюються лише через взаємодію та згоду всіх її учасників і є за своєю сутністю правами людини; а також – принципове значення ідеї суспільної угоди для принципу верховенства права, адже порядок стає моральним чи справедливим через вкоріненість його у спільну згоду всіх його учасників;

– розуміння політики як особливої індивідуальної та інституційної діяльності, спрямованої на досягнення та закріплення влади, та певного сутнісного виміру людського буття загалом, його особливої форми, з властивими лише їй спрямуваннями та характеристиками;

– тезу про те, що розбудова комунікативного варіанту теорії суспільної угоди зумовлена не лише опертям на універсалістську версію контрактуалізму але й сутнісною спрямованістю сучасної соціальної, політичної філософії на витлумачення дискурсу як засадничого принципу в подоланні «методичного соліпсизму», обґрунтуванні етичних норм та прав людини, осмисленні шляхів розбудови громадянського суспільства;

– ідею про те, що будь-яка легітимна угода неможлива без довіри громадян до владних персон та інституцій, довіри витлумаченої в якості настанови та прагнення до чесної та передбачуваної угоди громадян та влади, а також зорієнтованої на певні норми та цінності, поведінки переважної більшості громадян.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в осмисленні особливостей еволюції теорії суспільної угоди в контексті найбільш значущих історико-філософських експлікацій та вимірів. Теоретичні положення дисертації та результати цього історико-філософського дослідження мають значний внесок у вивчення сучасної філософії суспільної угоди та пропонують продуктивні шляхи її освоєння, що можуть стати основою подальших розвідок у галузі історії філософії, політичної та соціальної філософії.

Результати і висновки дисертаційного дослідження стосуються широкого кола питань соціальної філософії, політичної філософії, філософії моралі, історії філософії тощо. Матеріали дисертації можуть використовуватися у викладанні як нормативної дисципліни «Філософія», так і спеціальних філософських дисциплін (філософії права, історії філософії, соціальної філософії, філософської антропології) у вищих навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та результати дисертаційного дослідження отримані дисертантом самостійно.

Кандидатська дисертація на тему «Міфологізація свідомості в сучасному суспільстві» захищена у 2002 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні тези та ідеї дисертаційного дослідження апробовано у виступах і доповідях автора на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: міжнародній науковій конференції «Революції в Україні: співзвуччя епох» (25 квітня 2008 р. Одеса), міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство,

комунікативні технології» (6-8 червня 2012 р., Красний Лиман), міжнародній науково-практичній конференції «Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я» (21 травня 2009 р., Київ), науково-практичній конференції «Етика і політика: національний і світовий досвід» (Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2009 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Філософські та соціально-гуманітарні аспекти техногенної безпеки» (5-6 квітня 2012 р., Черкаси), міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОБС у розбудові демократичної правової держави» (26 квітня 2013 р., Одеса), міжнародній науково-практичній конференції «Научные перспективы XXI века. Достижения и перспективы нового столетия» (22-23 травня 2015 р., Новосибірськ), міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (16-17 квітня 2015 р., Дніпропетровськ), науково-практичній конференції «Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект» (24-25 березня 2016 р., Черкаси), міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні, політико-правові та соціокультурні процеси в Україні та світі» (02-03 червня 2016 р., Київ), міжнародній науковій конференції «UNITECH 2016» (17-18 листопада 2016 р., Габрово, Болгарія).

Крім того, результати дослідження оприлюднювалися у доповідях на постійно діючих теоретичних семінарах відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ, а також пройшли апробацію на лекційних і семінарських заняттях з курсів «Філософія», «Філософська антропологія», «Філософія свідомості», «Основи Паблік Рілейшнз», які дисертант читає в Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені в індивідуальній монографії «Ідея суспільної угоди в сучасних філософських дискурсах» (Черкаси, 2015) обсягом 18,6 д.а. та 42 публікаціях, 25 з яких є науковими статтями у фахових виданнях, затверджених ВАК України та в іноземних виданнях, 17 – інші наукові публікації, матеріали і тези конференцій (загальний обсяг 11,1 д.а.).

Структура дисертації і послідовність викладу відповідають логіці дослідження, визначеній метою і завданнями дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, дев'ятнадцяти підрозділів, висновків до розділів та загальних висновків. Список використаних джерел містить 318 позицій. Обсяг основного тексту дисертації становить 356 сторінок повний обсяг – 375 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження, визначено його мету і завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічні засади, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації, сформульовано

основні положення, що виносяться на захист, подано відомості щодо її апробації, структури, зв'язку з науковими програмами.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади та стан дослідження ідеї суспільної угоди у вітчизняній та зарубіжній літературі» з'ясовано теоретичні та практичні передумови дослідження, висвітлено стан наукової розробки теми, визначено ключові проблеми дослідження ідеї суспільної угоди.

У підрозділі 1.1. «Сутність, особливості та межі сучасного історико-філософського дискурсу суспільної угоди (огляд літератури)»

здійснено аналіз стану історико-філософського дослідження ідеї суспільної угоди, репрезентованих працями українських і зарубіжних дослідників, з'ясовано значення основних ідей сучасної соціальної та політичної філософії для створення продуктивних теоретичних і методологічних засад дослідження ідеї суспільної угоди. Встановлено, що для поглибленого історико-філософського дискурсу суспільної угоди важливого значення набули ідеї, репрезентовані в працях В. Ананьїна, О. Білого, Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, Р. Зимовця, К. Карпенко, Д. Кирюхіна, Р. Кобця, Г. Ковадло, В. Любивою, В. Ляха, В. Нечипоренка, М. Рогожі, М. Тура, М. Поповича, С. Пролеєва, Л. Ситніченко, В. Хміля, О. Хоми, В. Шамрай. Послідовно реконструюючи в першому розділі дисертації основні стратегії осмислення ідеї суспільної угоди у вітчизняній та зарубіжній літературі, автор робить висновок про особливий сенс для дисертаційної роботи здобутків «Київської філософської школи» (йдеться насамперед про праці Є. Бистрицького, О. Білого, М.Булатова, Т.Гардашук, О. Гомілко, В. Загороднюка, А. Єрмоленка, О. Йосипенко, С. Йосипенка, Г. Ковадло, В. Лук'янець, Т. Лютого, С. Кримського, Я. Любивою, В. Ляха, В. Малахова, Н. Поліщук, М. Поповича, С. Пролеєва, Л. Ситніченко, О.Соболь, Н. Хамітова, В.Шамрай, В.Шинкарука) в галузі історії філософії, соціальної, політичної і практичної, комунікативної філософії, етики і філософської антропології, спрямованих на ґрунтовне осмислення проблем свободи, рівності, справедливості, легітимності, ідентичності і людської гідності.

Важливим і плідним для дисертаційної роботи стало опертя (як у першому розділі дисертації, так і в її тексті загалом) на започатковані в роботах О.Білого, А. Єрмоленка, Д. Гергуна, О.Йосипенко, Д. Кирюхіна, М.Мамардашвілі, М. Рогожі, О.Соболь, Е.Соловйова, М. Тура, В.Шамрай способи дослідження контрактуалістичної складової модерної та постмодерної філософії. В роботі також виокремлені важливі спроби осмислення теорії суспільної угоди в соціальному проекті Модерну такими відомими західними філософами як М. Вебер, Д. Готьє, О. Гьофе, В. Керстінг, А. Ляйст, Ч. Тейлор, Т. Шмідт, а також з'ясовано, що важливою особливістю новітніх філософських пошуків К.-О. Апеля, О. Білого, Б. Вальденфельса, А. Гонета, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, М. Мур, С. Пролеєва, М. Ріделя, Т. М. Склена, Ч. Тейлора стала їх органічна приналежність до царини дискусій про пошуки моральних та правових засад сучасного суспільства, коли основні етичні настанови та цінності мусять полишити сферу приватного життя, а колективну безвідповідальність необхідно

замінити колективною відповідальністю. Проведений в роботі всебічний аналіз сучасного дискурсу суспільної угоди (втілений в працях С. Головатого, О. Гюфе, В. Керстінга, Д. Готье, Р. Дворкіна, Дж. Ролза, А. Сена, Е. Тугендгата), дозволив чітко оприятити її не лише загальноєвропейський, але й універсальний, інтеркультурний сенс, а також довести, що контрактуалістська складова сучасних дискурсів справедливості мусить бути доповнена тезою про те, що лише взаємна повага може стати на перешкоді агресивної, егоїстичної людської поведінки та дозволить створити солідарне і справедливе суспільство.

Підрозділ 1.2. «Щодо експлікації основних принципів осмислення феномену суспільної угоди в сучасній філософії: проблеми методології» репрезентує результати реконструкції основних методологічних стратегій ідеї суспільної угоди у вітчизняній та зарубіжній філософії. Особливого методологічного сенсу набули для дисертаційної роботи твори відомих не лише в Україні дослідників в галузі методології історико-філософської науки (Г. Аляєв, М. Булатов, В. Горський, А. Єрмоленко, О. Йосипенко, С. Йосипенко, В. Кебуладзе, В. Козловський, М. Култаєва, В. Лях, Я. Любівий, М. Мінаков, В. Менжулін, В. О कोरोков, Н. Поліщук, М. Попович, С. Пролеєв, Я. Стратій, М. Ткачук, В. Хміль, О. Хома, В. Шинкарук). Саме запропоновані цими авторами тлумачення історико-філософського дискурсу надали можливість та зумовили необхідність актуалізувати власне філософське бачення механізмів формування модерної автономної особистості та акцентувати увагу на істотній зміні ролі Іншого в тлумаченні проблем свободи, добра та справедливості за доби Постмодерну. У підрозділі доведено, що методологічно значущі для роботи проблеми дискурсивного обґрунтування принципів моралі, взаємовідношення універсалістських норм з цінностями життєвого світу, функціонування моральних належностей у розмаїтих системах сучасного суспільства досліджують у своїх працях К.-О. Апель та його послідовники (Д. Бюлер, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, В. Кульман), які обґрунтовують значення комунікативної етики відповідальності для ціннісної переорієнтації та духовно-морального оновлення суспільства, розв'язання політичних та етнічних конфліктів, вирішення екологічних проблем. Такий підхід уможливив опертя на дискурсивну етику як методологічну засаду «неметафізичних» роздумів про теорію суспільної угоди, етику колективної спів-відповідальності за далекосяжні наслідки дій, обґрунтування і виправдання моралі однакової поваги до кожного та солідарної відповідальності за кожного. З метою розуміння сучасних вимірів контрактуалізму та місця в ньому проблеми свободи автор звертається до праць А. Велмера, А. Гонета, Г. Ковадло, В. Ляха, які уможливають розуміння того, що уявлення про свободу, справедливість і толерантність вкорінені не лише в гіпотетичній угоді.

З'ясовано також методологічний сенс розробок таких відомих сучасних філософів як Б. Беррі, Д. Буше, А. Велмер, Ю. Габермас, А. Гонет, Х. Горн, Дж. Грей, О. Гюфе, Р. Дворкін, П. Келлі, В. Кимліка, П. Колер, Г. Ломан, Г. Майер, Е. Макійгайр, Д. Мілер, Д. Норт, М. Нуссбаум, Дж. Ролз, А. Сен, Н. Скарано,

Ч. Тейлор, Е. Тугендгат, Р. Форст, що стали засадою аналізу проблеми та ідеї суспільної угоди в історико-філософському, а також у морально-правовому та філософсько-антропологічному вимірах. Важливим внеском в осмислення ідеї суспільної угоди стали новітні розвідки науковців Інституту філософії НАН України. Зокрема йдеться про колективні монографії «Ціннісно-нормативне обґрунтування соціальних теорій», «Національна ідентичність і громадянське суспільство», «Філософські дискурси раціональності», монографію «Модерне суспільство: від ліберальної і тоталітарної утопій до мережної соціальності» В.Шамрай. У підрозділі показано, що останні десятиліття предметом уваги українських дослідників (С.Йосипенка, Я. Стратій та інших) стає вплив ідеї суспільної угоди в її істотних новочасових варіантах на розвиток вітчизняної філософської думки.

У розділі 2 «Засадничі поняття та принципи філософії суспільної угоди за доби Модерну» здійснено теоретичну реконструкцію еволюції ідеї суспільної угоди в працях провідних мислителів доби Модерну, зазначається що важливою та малодослідженою особливістю суспільної угоди є її легітимувально-обмежувальний сенс та органічний зв'язок з ідеєю прав людини.

У підрозділі 2.1. «До проблеми витоків модерного контрактуалізму» автор наголошує, що актуалізації теорії суспільної угоди Томаса Гоббса слугує передусім наше сьогодення, воно оприявнює дилему, окреслену свого часу Гоббсом: що ж переможе в заснуванні принципів суспільного буття, стане його засадою – марносластво, пиха чи страх смерті? Доведено, що в теорії Гоббса основні принципи суспільної угоди вкорінені не лише в безумовно-всезагальних структурах розуму, а також і у конвенційній згоді на припинення застосування сили в соціальних відносинах. Адже недовіра учасників суспільної угоди один до одного спотворюють людське існування, перетворюють нас не на вільних громадян, а на підлеглих, німотних безправних атомів. В самій ідеї суспільної угоди, яка лежить в основі всіх суспільних угод та виконує роль засадничої легітимації, вкорінені основні проблеми сучасної політичної філософії та антропології. Передусім йдеться про засновану на природній рівності людей їх моральну рівність, а також про те, що суспільство саме таких людей може називатися справедливим хоча б тому, що кожен його індивід має можливість стати не засобом для іншого, а вільним учасником суспільної угоди, яка й зобов'язує державу не просто верховодити чи панувати на свій еґотичний розсуд, а забезпечувати головне (покладене на неї через суспільну угоду) – дотримання основних природних та соціальних прав людини.

Ідея суспільної угоди Т. Гоббса актуалізована сьогодні не лише працями Дж. Ролза, а й договірною теорією раціонального вибору Д. Готье, який почав свої дослідження в царині сучасної політичної філософії з критичного осмислення творчого доробку Гоббса, його моральної та політичної теорій. Гоббс насправді, заснував декілька важливих складових сучасного соціально-філософського дискурсу. Йдеться передусім про осмислення взаємин держави та громадянина,

суверена та підданого, вкоріненого в залежності свободи від безпеки.

У *підрозділі 2.2. «Свобода та справедливість в політичній антропології Т. Гоббса»* простежується методологічна значущість та актуальність для сучасної філософії та нашої вітчизняної практики розробленого Гоббсом принципу суспільної угоди як нового суспільного принципу регуляції людського буття, який став втіленням істотного для сучасної політичної філософії та філософії права переходу від телеологічних до правових уявлень про людину, її свободу та справедливість. Саме через глибинні методологічні зрушення в розумінні природи людини, а також її свободи та справедливості, до роздумів Гоббса, а потім Локка і Руссо звертаються майже всі відомі в царині європейської політичної філософії автори, наголошуючи на тому, що розрив з природним станом означає новий суспільний принцип регуляції діяльності – він показує, яким чином у поведінці людей місце інстинктів та традицій може заступати справедливість. А індивід з усіма своїми природними правами погоджується зі спільнотою лише за умов існування таких правил, які виражають загальний інтерес. З'ясовано, що заснований на такій згоді принцип справедливості потребує подальшої державно-політичної легітимації, зумовленою принципово важливою настановою модерного світу на взаємну відмову від свободи в певних, спільно визнаних межах. Місце тлумачення розуму Т. Гоббсом лише як розуму переважно інструментального, цілераціонального заступає розумний компроміс розумних індивідів в межах конкретної угоди.

У *підрозділі 2.3. «Контрактуалістичні засади політичної філософії Дж. Локка»* обґрунтовані основні поняття та принципи політичної філософії Дж. Локка, його класичні на сьогодні осягнення проблем свободи, рівності, справедливості та толерантності. З'ясовано, що в теорії суспільної угоди Дж. Локка засновано розуміння основного завдання демократичної держави – не свавільно панувати, а забезпечувати невіддільні природні права людини. Завдяки Локку модерна політична філософія прийшла до усвідомлення органічного зв'язку теорії суспільної угоди з ідеєю прав людини та значення останньої для принципу верховенства права, адже порядок стає моральним чи справедливим через вкоріненість його у спільну згоду всіх його учасників. Саме Дж. Локк у класичній формі сформулював основні принципи теорії суспільної угоди, як згоди між громадянами або ж між громадянами та владою щодо умов вступу їх у соціальні та політичні відносини. Більше того, він дійшов розуміння самої сутності суспільної угоди. Остання припускає існування різноманітних політичних поглядів, проте наполягає на виконанні однієї, але обов'язкової умови – визнання важливості згоди громадян з тими нормами та цінностями, які будуть обмежувати не лише їхню зовнішню, але й внутрішню свободу.

У *підрозділі 2.4. «Теорія суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо в контексті становлення модерної політичної філософії»* здійснена послідовна реконструкція дискурсу «суспільної угоди» Ж.-Ж. Руссо та актуалізована її органічна приналежність до сучасної політичної філософії. Адже саме Руссо

сформулював одне із основних питань сучасної політичної філософії: який примус, яке обмеження свободи може вважатися справедливим і де ми мусимо шукати справедливої, легітимної підстави тих кайданів, які «повсюдно», «від народження» обтяжують людину. І що означає свобода людської волі? Саме завдяки Руссо розпочинається звернення політичної філософії до реальних, заснованих не лише на емпіричному компромісі, але й на всезагальній волі, демократичних процедур. З'ясовано, що осердям критичного осягнення засад контрактуалізму Руссо стало послідовне доведення необхідності обмеження індивідом власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості через пошуки такого способу соціальних взаємин, на засадах якого окрема людина підпорядковувалась би як інституціям, так і собі самій. Виокремивши людину та громадянина, Руссо не лише поставив проблему природи соціальної єдності, але й віднайшов парадигмальні для подальшого розвитку європейської політичної філософії шляхи її вирішення.

У *підрозділі 2.5 «Критичний дискурс «суспільної угоди» (Д. Г'юм)»* зазначається, що критичне осягнення творчості Д. Г'юма розпочинається з розуміння обмеженості тлумачення ним теорії суспільної угоди на засадах утилітаризму. Доведено, що захист Гоббсом переваг політичного ладу та «царства земного» був доповнений тяжінням філософії Г'юма до внутрішнього морального закону, що актуалізувало його роздуми в контексті новітніх критичних дискурсів суспільної угоди. Г'юм вважає, що засновані на справедливості права залежать від розрахунку суспільних інтересів. Саме інтерес став способом опосередкування двох вимірів регулювання поведінки індивіда вже в громадянському суспільстві – особистої, персональної заборони на поведінку властиву «первісному станові» та простої можливості домовитися щодо відмови від агресивної поведінки. Г'юм роз'яснює яким чином люди штучно встановлюють правила справедливості і в чому полягає моральність дотримання цих принципів: ми не тільки не порушимо особистих інтересів чи інтересів своїх найближчих друзів, якщо будемо утримуватися від зазіхання на чужі володіння, але й навпаки за допомогою вказаної домовленості найкращим чином слугуватимемо усім інтересам, тому що в такий спосіб будемо підтримувати суспільний устрій, який настільки необхідний як для їхнього добробуту та існування, так і для нашого. Теорія Д. Г'юма як досвід критичного осягнення засад контрактуалізму послідовно прагнула обґрунтування необхідності обмеження індивідом власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості через пошуки такого способу соціальних взаємин, коли окрема людина, перебуваючи в царині соціального буття, підпорядковувалась би як інституціям, так і собі самій.

У **розділі 3 «Методологічні засади сучасної філософії суспільної угоди»** виокремлено найбільш евристично потужні некласичні концептуалізації ідеї суспільної угоди та проаналізовано їх теоретичні особливості, переваги та обмеження, з'ясовується сутність методологічно-світоглядних позицій на основі ідеї пріоритету індивідуальних прав і свобод.

У підрозділі 3.1. «*До спроби реконструкції контрактуалістичного осердя політичного лібералізму*» реконструйовано сутність «неметафізичного» контрактуалізму (Дж. Ролз) і визначено сенс принципу «первісної позиції рівності», яка відповідає природному станові в модерній теорії суспільної угоди. Зазначено, що ліберальний контрактуалізм спирався на повернення до життя проблеми справедливості, свободи, рівності, людської гідності на протигагу домінуванню логічного позитивізму, утилітаризму та інтуїтивізму. Він прагнув довести, що утилітаризм та моральний інтуїтивізм не здатні стати основою вирішення соціальних конфліктів, оскільки не передбачають ніяких конструктивних процедур, придатних для вирішення моральних суперечок. На підставі роздумів Ролза встановлено, що базові суспільні інституції не можуть бути засновані на принципі максимізації загального рівня задоволення чи певному всезагальному етичному вченні, яке є об'єктивним через те, що репрезентує певний порядок апіорних фактів, доступних лише для раціональної інтуїції. Тому ані утилітаризм, ані інтуїтивізм не здатні стати основою практичної аргументації, з якої випливає обов'язковість тих чи інших дій, оскільки спираються на певний аксіоматичний критерій істинності – раціональну інтуїцію чи цінність задоволення. Дж. Ролз створив деонтологічну концепцію справедливості, яка, з одного боку, визнає пріоритет права над добром, а з іншого, – є конструктивною процедурою вирішення суспільних конфліктів. Він пропонує розглядати класичну теорію суспільної угоди як процедуру тлумачення різноманітних концепцій справедливості (від перфекціонізму Аристотеля до утилітаристських концепцій) на предмет їх відповідності чесним принципам соціального співжиття: свободі, рівності та неупередженості.

У підрозділі 3.2. «*Етика дискурсу як методологічна засада «неметафізичних» роздумів про теорію суспільної угоди*» проводиться осмислення морально-етичних засад та ландшафтів сучасного контрактуалізму, зокрема на роздумах про мову та комунікацію К.-О. Апеля в межах створеної ним концепції трансцендентальної прагматики, а потім – на основних поняттях етики дискурсу Апеля та Ю. Габермаса. З'ясовано, що основна мета некласичного дискурсу суспільної угоди – віднайти можливості такого порозуміння, які б сприяли відповідальній повазі до гідності кожного, а раціональне вирішення конфліктів відбувалося б з урахуванням особливостей іншого буття. Ситуація комунікації перетворюється на фундаментальне джерело етичного потенціалу, оскільки містить у собі засновки, що передбачають настановленість людини на порозуміння з іншим, як головну апіорну мету акту комунікації. Габермас конститує поняття ідеальної комунікації як своєрідного ідеального типу, який, проте, все ж таки має місце в повсякденній комунікації життєвого світу. Ідея ідеальної комунікації має бути, за Габермасом, критичним масштабом реально досягнутої згоди, щоб фактична згода піддавалася сумніву, критичному перевірянню на істинність. Ситуація взаєморозуміння і досягнення згоди можлива лише в тому випадку, якщо засновки ідеальної комунікації також виконуються в

реальній комунікації. Відповідно вказані норми мовної комунікації, на думку Апеля і Габермаса, при певних умовах можуть набувати етичну релевантність і ставати базисом для моральної оцінки: прагматичні правила вживання мови можуть розглядатися як правила етики. Таким чином, мораль набуває свій реальний базис в комунікації.

У *підрозділі 3.3. «Основні моделі свободи, справедливості та толерантності в сучасному контрактуалістичному філософському дискурсі»* проведена послідовна реконструкція відповідей провідних сучасних філософів на питання про те, яким чином мусить бути влаштоване сучасне суспільство, щоб забезпечувати чесну співпрацю своїх громадян як вільних і рівноправних осіб, а також теоретичне з'ясування запропонованих ними механізмів взаємозв'язку морального універсалізму та плюралістичної етики, на основні моделі свободи, справедливості та толерантності в контрактуалістичному філософському дискурсі, схожість та відмінність розуміння цих понять. Проаналізовано найістотніші риси сучасного дискурсу свободи в працях І. Берліна та А. Велмер, зокрема індивідуалістський та комуналістський концепти свободи та базування їх на відповідних та принципово протилежних тлумаченнях людини. А. Велмер обґрунтовує ідею дескриптивно-нормативної природи свободи в сенсі її органічного взаємозв'язку з правом. У підрозділі також проаналізовано ідеї О. Гюфе та його послідовників щодо проблеми існування моральних обов'язків, які люди мусять визнавати, примус до здійснення яких, є цілком справедливим. Такий підхід і спростовує розуміння свободи без опертя на соціальні інституції, тобто свободи в негативному сенсі – звільнення від перешкод у здійсненні автономними індивідами власного, переважно економічного, інтересу. Важливими для розуміння проблеми співвідношення свободи та справедливості є погляди Ч. Тейлора, яким притаманний особливий методологічний сенс, бо критика майже всеруйнівних наслідків етичного індивідуалізму призводить до розширеного, методологічно-плідного його тлумачення власне як легітимуючого (а не онтологічного принципу), який, по-перше, визнає соціальну, кооперативну природу людини. А, по-друге, саме легітимуючий індивідуалізм, цілком природно, спирається на ідею свободи, пов'язану з ідеєю рівності. Важливою особливістю розвитку сучасних соціально-філософських стратегій свободи є спроба конструктивного виходу за межі суперечності лібералізму та комунітаризму у вигляді органічного поєднання свободи, рівності та солідарності, й справедливості.

У *підрозділі 3.4. «Методологічний сенс історико-філософського аналізу взаємин моралі та політики»* проведено осмислення політики як способу людського буття, критеріїв легітимності державного устрою, сутності політичної моралі через послідовну реконструкцію взаємин моралі та політики в сучасних та класичних історико-філософських дискурсах. Доведено, що ідея про можливість поєднання моралі та політики шляхом досягнення компромісу конкуруючих поглядів та життєвих стратегій пронизує творчість багатьох сучасних філософів,

які прагнуть вказати шляхи розбудови справжньої, а не видимої «правової держави», яка знаходить своє виправдання та легітимацію у зверненні до загального, спільного блага, замість рівного, однакового для всіх права. В такій псевдо-правовій державі правляча еліта репрезентує не інтереси громадян, а лише свої власні інтереси та блага. За таких обставин визнання справедливості держави та інших соціальних інституцій не може базуватися лише на згоді всіх учасників вільного від примусу дискурсу як засаді обґрунтування моральних і правових норм та механізмі подолання дихотомії моралі і політики.

У розділі 4 «Постметафізичні філософські дискурси суспільної угоди: справедлива відповідальність чи відповідальна справедливість?» досліджуються сучасні теорії справедливості та суспільної угоди та запропоновані ними перспективи осмислення сучасного кризового суспільства, вкорінені в проясненні умов досягнення згоди, яка не спотворюється будь-якими примусами, а конститується силою кращого аргументу в межах публічної комунікації.

У підрозділі 4.1. «Зasadничі принципи та особливості неметафізичних версій суспільної угоди» проведено аналіз теорії справедливості Дж. Ролза як сучасної версії теорії суспільної угоди, коли остання розвивається та узагальнюється, не зважаючи на якусь конкретну форму суспільства чи врядування. Дисертант робить висновок, що завдяки версії контрактуалізму Ролза (який, спираючись на кантівську версію суспільної угоди, виходить з того, що необхідно поважати кожного конкретного індивіда, а моральні принципи мусять бути виправданими щодо нього, тобто вимога дотримання чесної та неупередженої угоди зумовлена зовнішніми щодо неї причинами) сучасний філософський та політичний дискурс усвідомлює тезу, що заснована на принципах свободи та рівності ідея суспільної угоди є втіленням основних демократичних цінностей, демократичних способів регулювання взаємин громадян та влади. А запропонована Ролзом (на засадах модернізованої теорії суспільної угоди) інтерпретація принципів соціальної справедливості не обмежується лише оперттям на інструментальну теорію раціональності, зважаючи на нагальну й до сьогодні потребу узгодження протилежних, часто конфліктуючих між собою намірів та інтересів.

У підрозділі 4.2. «Філософія справедливості та свободи в контрактуалізмі Дж. Ролза» предметом дослідження виявляються роздуми Дж. Ролза, особливо його прагнення запропонувати своє бачення свободи і механізмів справедливого подолання суспільних конфліктів. Важливість запропонованої нами послідовної реконструкції взаємин справедливості та свободи в роздумах Дж. Ролза зумовлена ще й тим, що вони спричинили глибинний розвиток сучасної соціальної та політичної філософії. Дисертант доводить, що завдяки Ролзу, особливо його останнім працям, увага новітньої філософії концентрується не лише на суспільній природі дискурсу, а й на істотній зміні ролі особистості в тлумаченні проблем свободи, добра та справедливості. Щодо дискурсу суспільної угоди, то йдеться як про необхідність компромісів та врахування індивідуальних життєвих планів, так

про проблему легітимності влади та необхідних для її функціонування універсальних принципів чуття справедливості та довіри. Дж Ролз виходить з того, що ідея суспільної угоди уможливорює пошук правдивої відповіді на одне із основних питань сучасної політичної філософії: який примус, яке обмеження свободи може вважатися справедливим і де ми мусимо шукати справедливої, легітимної підстави тих тягарів, що повсюди обтяжують людину? У надзвичайно важливому для нашого дослідження методологічному сенсі проблеми суспільної угоди в роботах Ролза постійно йдеться про те, що він хоче надати сучасного вигляду традиційній теорії суспільної угоди.

У *підрозділі 4.3. «Комунікативна версія теорії суспільної угоди: Ю. Габермас»* аналізується комунікативна версія суспільної угоди Ю. Габермаса, що відбила спрямованість його соціальної, політичної філософії на витлумачення саме дискурсу як засадничого принципу в подоланні «методичного соліпсизму», обґрунтуванні етичних норм та прав людини, з'ясуванні механізмів та шляхів створення світової громадськості. Предметом окремого аналізу стало розуміння Ю. Габермасом принципів та механізмів досягнення суспільної угоди, зокрема, яким чином мусить бути влаштоване сучасне суспільство, щоб забезпечувати чесну співпрацю своїх громадян як вільних і рівноправних осіб, а також теоретичне з'ясування механізмів взаємозв'язку морального універсалізму та плюралістичної етики, що є актуальним і для наших вітчизняних реалій. Особливої уваги дисертант звертає на розуміння Габермасом проблеми раціональності в контексті співвідношення її нормативних та емпіричних складових, а також ролі ідеальної комунікації в досягненні справжньої згоди, коли перша не спотворюється не лише зовнішнім, але й внутрішнім (цій самій комунікації притаманним) примусом, а конституюється силою кращого аргументу. Дисертант, звертаючись до текстів Габермаса, спростовує закиди його опонентів, що запропоноване раціональне вирішення конфліктів відбувається за рахунок нехтування особливостями іншого буття. Важливою та плідною стала й ідея Габермаса про необхідність переходу від етико-екзистенціальних до етико-політичних дискурсів, які мають на меті з'ясувати спільні не лише для окремої спільноти, а й для всіх спільнот того чи іншого суспільства цінності та ідеали. Означена настанова тісно пов'язана з особливістю етико-політичного дискурсу учасники якого виходять за межі конкретної політичної спільноти і перебирають на себе позицію учасників необмеженої комунікативної спільноти та практикують раціональність поваги та довіри з кожним окремим індивідом.

У *підрозділі 4.4. «Етика відповідальності в ландшафтах постметафізичного філософського контрактуалізму»* на підставі ідеї К.-О. Апеля про те, що головною передумовою можливості порозуміння між людьми є ідеальна комунікативна спільнота, подано критичний аналіз його спроби надати етиці дискурсу нового, практичного змісту. Прагнучи вийти за межі монологічного категоричного імперативу етики І. Канта, Апель ставить на місце кантівського принципу поняття ідеальної комунікативної спільноти.

Репрезентуючи філософію Апеля в якості одного із провідних новітніх способів комунікативної трансформації філософії, його послідовники та учні (Д. Бюлер, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, В. Кульман) справедливо наголошують на наступних принципово важливих для нас речах, які також потребують подальшого розвитку. Йдеться, насамперед, про окреслення тих універсальних умов та принципів, на які спирається будь-яке людське спілкування та про наповнення новим змістом трансцендентальної аргументації класичної філософії. Іншими словами, варто говорити про відмову К.-О. Апеля від теоретико-пізнавального (або ж методологічного) соліпсизму філософії модерну і заміну його поняттями «порозуміння», «згоди», «угоди», «спілкування» та побудову на цих засадах трансцендентальної філософії апріорі інтерсуб'єктивного порозуміння, в межах якого навіть самотня людина може пізнати та зрозуміти світ.

У розділі 5 «Філософський контрактуалізм в епоху Постмодерну: сутність, межі та перспективи розвитку» виявлені основні тенденції новітніх витлумачень проблеми свободи, в якій процеси універсально-соціальні істотно пов'язані з процесами індивідуальними, а розуміння перших неможливе без з'ясування сутності їх персональних вимірів, органічного взаємозв'язку автономії особистості та її ідентичності, соціальної інтеграції, якого й потребують реалії постіндустріального суспільства, як глобального інформаційного «суспільства ризику».

У підрозділі 5.1. «Доля трансцендентального контрактуалізму в сучасній політичній філософії» розглядаються роздуми про справедливість, свободу та демократію О. Гюффе, який наголошує на необхідності осмислення суспільної угоди, як засадничого поняття та методологічного принципу. Гюффе виходить за межі комунікативної філософії К.-О. Апеля і Ю. Габермаса та теорії справедливості Дж. Ролза і вважає за необхідне розробку тих нормативних правил, які забезпечують теоретичну легітимацію суспільного ладу, створення нової концепції соціальної справедливості та свободи як конструктивній противазі нормативному індивідуалізму та абстрактному контрактуалізму. Позаяк, на думку Гюффе, моральні норми, уявлення про свободу та справедливість не можна обґрунтувати лише на засадах гіпотетичного дискурсу та гіпотетичної угоди. Гюффе намагається обґрунтувати теорію суспільної угоди на засадах принципу легітимуючого індивідуалізму, заснованого на трансцендентальному інтересі. Відповідно до його концепції в основу легітимації покладається дискурсивний принцип консенсуального прийняття норм, проте, до нього додається елемент приватного інтересу, іншими словами, усі учасники первинної правової угоди на основі комунікативної раціональності намагаються консенсуально узгодити свої приватні інтереси. Аналізуючи ідеї сучасного трансцендентального контрактуалізму, дисертант доходить висновку про можливість коригування основних форм сучасного контрактуалізму на засадах теорії трансцендентальних інтересів, які здійснюються лише через взаємодію та згоду всіх її учасників і є за своєю сутністю правами людини

У *підрозділі 5.2. «Морально-етичні дискурси суспільної угоди»* доведено, що «моральний контрактуалізм» розвиває та доповнює неklasичні моделі контрактуалізму в річищі розбудови нового, заснованого на трансцендентальному інтересі, концепту суспільної угоди. Дисертант звертається до осмислення основних понять та принципів критичного осягнення теорії суспільної угоди Е. Тугендгатом, а також порівняння його метафізичних дискурсів з роздумами Дж. Ролза та Д. Г'юма. Тугендгат стверджує, що мораль – це вільна нормативна система, а приналежна до моральної спільноти людина вільно визнає цю систему взаємних санкцій, за впевненості, що й інші роблять те саме. То ж справжня справедливість ґрунтується на взаємозв'язку прав та обов'язків, повазі до них, що є істотнішим за конвенційне чи примусове визнання суспільних норм та цінностей. Пошуки засад справедливого рівного розподілу актуалізує запитання про особливу роль рівності та її межі і царині справедливості, яка для Тугендгата в даному випадку є синонімом моралі. На його думку, мораль – це система взаємних вимог, котрі мусять бути взаємно обґрунтовані: на засадах інтересів всіх членів моральної спільноти. У такий спосіб і обґрунтовується рівність всіх приналежних до цієї спільноти: бо йдеться про обґрунтування моральних приписів не лише для мене, а про взаємне обґрунтування, коли всі разом створюють систему регулювань, яка обмежує свободу кожного, але людяним та демократичним шляхом через обмеження свободи інших індивідів. В інтерпретації Е. Тугендгатом універсальної природи прав людини останні постають як складова сучасних уявлень про легітимність, що свідчить про органічний зв'язок проблеми влади та проблеми справедливості.

У *підрозділі 5.3. «Про теорію «чесного контракту» Д. Готьє»* подано критичний аналіз раціонального обґрунтування моральної філософії Д. Готьє, розбудову її основних ідей та принципів на засадах не практичного, а інструментального розуму, чистої раціональності. Готьє вважає, що індивіди орієнтуються, насамперед, на раціональність розуму інструментального, а для досягнення найбільшого результату приходять до необхідності прийняття певних моральних норм, що ефективно та плідно будуть зумовлювати та регулювати їх індивідуальні та соціальні (глибоко індивідуалістичні) взаємини. З'ясовано, що головною засадою теорії моралі Д. Готьє варто вважати розуміння раціональності як максимізації обґрунтованих переваг «людини економічної». Саме таке розуміння людини має стати, на думку Готьє, осердям розважливої політичної антропології, яка орієнтується не на інтерес, а на вигідне надання переваг, тобто на користь. Проте як узгодити такий суб'єктивний підхід з бажаннями інших людей? Готьє звертається до теорії ігор, адже максимізація надання переваг неможлива без ситуації вибору. Він обґрунтовує особливий тип гри – контракт. Таким чином, його теорія раціонального вибору постає «теорією раціонального контракту». Готьє вважає, що неупереджені норми раціонального вибору, яких потребують індивіди у своєму суспільному житті, є одночасно схожими на моральні норми і відмінними від них. А сам контракт є різновидом угоди обумовленої взаємовигідним обміном.

Готьє вважає, що необхідність моралі органічно пов'язана із практичним застосуванням стратегічної раціональності та розумінням справедливості як раціональної кооперації і дуже нагадує власне моральну норму. Пропонуючи всім можливим учасникам суспільних відносин досягти справедливого контракту, Готьє називає свою концепцію «максимальною відносною поступкою», точкою, де перетинаються інтереси усіх учасників контракту. Важлива для цього висхідна позиція, яка в традиційних теоріях суспільної угоди має назву «природного стану», є звільненою від моралі територією, а принципи справедливості виступають способами самообмеження, погодження яких є раціональною відповідністю власним інтересам.

У *підрозділі 5.4 «Довіра та солідарність: новітні філософські дискурси»* з'ясовано, що засадою державної, власне договірної форми самоорганізації соціального буття людини стає повага до неї, як до відповідальної особистості, та її здатності до розважливого самовизначення. Предметом аналізу постали основні тези щодо довіри як настанови та прагнення чесної та передбачуваної угоди громадян та влади, а також зорієнтованої на певні норми та цінності, поведінки, не лише з боку близьких, але й усіх, або переважної більшості громадян. Саме можливість очікування чесного та справедливого ставлення до далеких незнайомих людей стає осердям цих ідей. Означена здатність свідчить про рівень цивілізованості суспільства, спроможність його громадян не лише жити в межах старих громад та спільнот, але й успішно творити нові форми суспільного, громадського життя. Суттєвою для дисертаційного дослідження особливістю довіри є те, що саме вона є важливою засадою взаємодії та порозуміння людей в суспільстві, принциповою умовою самого існування останнього.

У **висновках** подано підсумок основних результатів здійсненого історико-філософського дослідження, які стосуються насамперед визнання глибинного зв'язку соціально-онтологічного та теоретичного вимірів ідеї суспільної угоди. Здійснене дослідження свідчить: осмислення та критична реконструкція як класичного, новочасового, так і новітнього контрактуалізму, дає підстави стверджувати, що суспільна угода виступає у вигляді певного алгоритму, який уможливує «моральну трансформацію» індивідів, які з переходом від природного стану до стану цивільного та за допомогою угоди, починають керуватися не власним егоїстичним інтересом, а вимогами раціональної волі та загального блага.

Саме завдяки суспільній угоді ландшафти політичного буття, спотвореного егоїстичним інтересом, якщо не перетворюються, то можуть перетворитися в справедливий політичний устрій, де кожен його учасник має можливість стати не засобом для іншого, а вільним учасником суспільної угоди, яка й зобов'язує державу не просто панувати над нами (в ролі розважливих та самовпевнених батьків над нерозумними дітьми-підлітками), а забезпечувати головне (покладене на неї через суспільну угоду) – дотримання основних природних та соціальних прав людини.

Як засвідчує здійснений аналіз, вже завдяки Гоббсу ми можемо стверджувати, що жодна людина, навіть під страхом смерті, не може думати інакше, ніж її переконує власний розум. А звідси випливає ідея про зовнішню покору при непокорі внутрішній, що має привести філософа і згодом приводить до ідеї свободи совісті як права людини і громадянина, до уявлення про індивідуальну незалежність і пошуку такого способу соціальних взаємин, коли окрема людина, перебуваючи в царині соціального буття, підпорядковувалась би як інституціям, так і собі самій. Там, де свідомо культивується тягіння громадян до їх приватних справ на шкоду громадським інтересам, поступово стає неможливою справедлива форма правління. І лише існування вільних, суверенних громадян може стати основою виникнення та функціонування правого громадянського суспільства.

Оскільки проблема суспільної угоди є засадою проблем справедливості, свободи, відповідальності, то й збагнути сутність тих істотних змін, що властиві не лише філософії Нового часу, але й філософській думці останньої чверті XX століття та початку століття XXI, неможливо без уважного розгляду істотно важливих на сьогодні аспектів сучасного та новітнього контрактуалізму, які стали можливими через опертя на ґрунтовні українські переклади класиків соціальної, політичної, комунікативної філософії та коментарі до них, які надали та будуть надавати унікальні можливості для розуміння особливостей нашого вітчизняного індивідуального та суспільного буття.

Як з'ясовано в дисертації, принципу суспільної угоди властивий евристичний методологічний сенс для сучасної та новітньої політичної філософії, спрямованої на осмислення проблем свободи, рівності, легітимності соціальних інституцій. Важливим та плідним для осмислення генези та сутності ідеї суспільної угоди стало опертя на надбання фахівців «київської філософської школи» в галузі соціальної, політичної та практичної, комунікативної філософії, етики та філософської антропології.

Особливого методологічного сенсу для дисертаційної роботи набули також праці відомих не лише в Україні київських та харківських дослідників в галузі методології історико-філософської науки. Саме запропоновані цими авторами тлумачення історико-філософського дискурсу надали можливість для сучасного тлумачення та розуміння запропонованої вже в теорії суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо спроби синтезу голістського та індивідуалістичного підходів, а також переконали в плідності всебічного розкриття тези про те, що договірна теорія пов'язує політичну легітимацію зі згодою кожного її учасника.

Таким чином, найістотнішим та актуальним і для сучасної політичної філософії є те, що теорія суспільної угоди Руссо не тільки заклала основи розуміння сучасної демократичної держави, де влада належить не державі чи олігархії, а народу. Ця теорія справедливо прагнула більшого – обґрунтування усвідомлення індивідом обмеження власного еґоїзму та свободи заради колективної волі більшості.

Проведений аналіз творів Гоббса, Локка та Руссо дає підстави стверджувати, що істотна відмінність концепції Руссо від теорії суспільної угоди Гоббса полягає в спробах віднайдення такого способу соціальних взаємин, коли окрема людина, перебуваючи в ландшафтах соціального об'єднання, підпорядковувалась би собі самій. Лише виокремивши людину та громадянина, Руссо не лише поставив проблему природи соціальної єдності, але й віднайшов парадигмальні для подальшого розвитку європейської політичної філософії шляхи її вирішення. І не стільки його послідовники, хоча сюди можна зарахувати і німецьку класику, а й він сам починає змістовно наповнювати свою теорію суспільної угоди, поступово осмислюючи шлях людини до самої себе не лише як соціалізацію, але і як моральний феномен.

Завдяки Дж. Ролзу, як з'ясовано в дисертації, ми доходимо розуміння того, що люди, які спільно діють, вибирають також і ті основні принципи, які визначають їх права та обов'язки (що дивним чином не помітили критики його теорії), а також способи розподілу суспільних благ. І стосується сказане не лише окремої людини, але й громади, спілки людей, які разом, розважливо та чесно вирішують, що є справедливим чи несправедливим. А нерозумними є насамперед люди, які лише позірно хочуть спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми, проте не зовсім збираються дотримуватися загальних принципів та домовленостей щодо чесних умов взаємної співпраці.

Плідними для осмислення сучасного кризового буття стали й кричні дискурси теорії суспільної угоди, які ставлять під сумнів розмисли про те, що владні структури встановлюються лише шляхом згоди, а обов'язковість суспільних приписів можливо й мала спочатку договірну природу, проте згодом поступово втрачає її, здобуваючи самостійної, незалежної від домовленостей сили. Вже Д. Г'юм застерігає проти небезпеки встановлення необмеженої влади правителя та наполягає – лише на засадах загальних та обов'язкових для всіх законів можна оберігати життя та власність кожної людини. Саме цю (полемічно спрямовану проти Гоббса) ідею верховенства права над легітимованою волею правителя послідовно обстоював Ж.-Ж. Руссо.

Засноване на численних першоджерелах дослідження теорії суспільної угоди свідчить про те, що вже в роздумах Т. Гоббса, який «переміг традиційний пріоритет людини над індивідом і обов'язку над правом», йдеться про те, що кожна «маленька» людина («малий» українець) є витокком, як персональної так і інституційної свободи та справедливості, укладаючи передусім угоду з собою, зі своїми прагненнями та сумлінням, а вже потім з іншими людьми та державою. Все істотнішим стає прагнення поєднати емпіричний та нормативний виміри сучасної соціальної та політичної філософії, подолати глибоку прірву між філософськими дискурсами та реальним буттям і відшукати відповідь на запитання про реальні та гідні шляхи виходу зі стану «війни всіх проти всіх» та знецінення, заснованих на свободі та мужності, моральних чеснот, соціальної справедливості загалом.

Така бажана та важко досяжна наявність спільного інтересу та заснована на

взаємній довірі згода допоможе людям (краще будь-якого контракту) діяти злагоджено для досягнення спільної мети. І для того, щоб залишитися в просторі справедливості та моралі, потрібно не лише звільнитися від формальних угод та замінити їх угодами реальними, але й дотримуватися цих угод, не змінюючи їх угодою пануючим стратам, елітам чи кланам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. *Усов Д.* Ідея суспільної угоди в сучасних філософських дискурсах: монографія [Текст] / Д. Усов. – Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2015. – 320 с.

Статті у фахових та іноземних виданнях:

2. *Усов Д.* Політична філософія А. Токвіля в контексті становлення демократії в Україні [Текст] / Д. Усов // Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]. – Вип.64. – К.: Український Центр духовної культури, 2007. – С.43-51.
3. *Усов Д.* Теорія суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо в контексті становлення модерної політичної філософії: методологічні аспекти [Текст] / Д. Усов // Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]. – Вип.83. – К.: Український Центр духовної культури, 2009. – С.48-58.
4. *Усов Д.* Ідея суспільної угоди Томаса Гобса: основні поняття та принципи [Текст] / Д. Усов // Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]. – Вип. 98 – К.: Український Центр духовної культури, 2010. – С.66-77.
5. *Усов Д.* Комунікативна версія теорії суспільної угоди: Ю. Габермас [Текст] / Д. Усов // Практична філософія. – 2011. – №3. – С.193-197.
6. *Усов Д.* Суспільна угода в політичній філософії Дж. Локка [Текст] / Д. Усов // Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]. – Вип. 106 – К.: Український Центр духовної культури, 2011. – С.22-32.
7. *Усов Д.* Дискурс «суспільної угоди»: до джерел сучасного контрактуалізму [Текст] / Д. Усов // Практична філософія. – 2012. – №2. – С75-80.
8. *Усов Д.* Принципи та особливості теорії суспільної угоди Дж. Роулза [Текст] / Д. Усов // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – Симферополь, 2012. – №227. – С.160-164.
9. *Усов Д.* Чому вигідно бути чесним: контрактаріанізм Д. Готьє [Текст] / Д. Усов // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – Симферополь, 2012. – №243. – С.205-208.
10. *Усов Д.* Філософсько-антропологічні засади теорії суспільної угоди Т. Гоббса [Текст] / Д. Усов // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. – Черкаси, 2013. – №11. – С.57-63.
11. *Усов Д.* Контрактуалізм в політичній філософії Дж. Ролза та Ю. Габермаса: порівняльний аналіз. [Текст] / Д. Усов // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – Симферополь, 2013. – №262. – С.176-181.
12. *Усов Д.* Критичний дискурс «суспільної угоди» Д. Г'юма [Текст] / Д. Усов //

Практична філософія. – 2012. – №4. – С.67-73.

13. *Усов Д.* До проблеми морально-правових вимірів сучасного контрактуалізму [Текст] / Д. Усов // Мультиверсум. Філософський альманах. [Зб. наук. праць]. – Вип. 124. – К.: Український Центр духовної культури, 2013. – С.108-121.

14. *Усов Д.* Новітні дискурси «суспільної угоди»: Е. Тугендгат [Текст] / Д. Усов // Вісник ХНПУ ім. Г.Сковороди «Філософія» / Харк. нац.пед.ун-т імені Г.С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2013. – Вип.41. – Ч.1. – С.89-99.

15. *Усов Д.* Історико-філософські виміри взаємин політики та моралі [Текст] / Д. Усов // Антропологічні виміри філософських досліджень. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2014 – №5. – С.120-128.

16. *Усов Д.* Свобода та справедливість в політичній антропології Т. Гоббса [Текст] / Д. Усов // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – К.: КУТЕП, 2014. – Вип.16. – С.262-272.

17. *Усов Д.* Дискурс свободи в сучасному контрактуалізмі (Дж. Ролз) [Текст] / Д. Усов // Практична філософія. – 2014. – №3. – С.190-196.

18. *Усов Д.* Етика відповідальності К.-О. Апеля в ландшафтах контрактуалізму [Текст] / Д. Усов // Антропологічні виміри філософських досліджень. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2015. – №7. – С.140-150.

19. *Усов Д.* Теорія суспільної угоди: методологія та принципи філософського осягнення [Текст] / Д. Усов // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – К.: КУТЕП, 2016. – Вип.22. – С.262-272.

20. *Усов Д.* Особливості історико-філософського дискурсу ідеї суспільної угоди: від проблеми легітимації до концепту довіри [Текст] / Д. Усов // Вісник Черкаського університету. Серія “Філософія”. – Черкаси, 2016. – №11. – С.10-19.

21. *Usov D.* Social and cultural dimensions and historical-philosophical components of policy and morality relations / D. Usov // Nauka i Studia. Filozofia. – Przemysl, 2014. – №115. – P.23-31.

22. *Усов Д.* Коммуникативная версия теории общественного договора в период перехода к информационному обществу: Ю. Хабермас [Текст] / Д. Усов // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. Электронный научный журнал. – №8. – 2014. – С.41-55.

23. *Usov D.* Transcendental contractualism of Otfried Hoffe (comparative analysis) / D. Usov // Cultural and historical heritage in the context of a modern outlook formation. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) – London: IASHE, 2015. – P.60-62.

24. *Усов Д.* О концепции договорной справедливости Д. Готиера [Текст] / Д. Усов // Современный научный вестник. Серия Философия. – Белгород, 2014. – №202. – С.56-62.

25. *Усов Д.* Коммуникативная версия общественного договора: Ю. Хабермас / D. Usov // The event based structure, as well as cognitive, moral and aesthetic contents of the historical process. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) –

London: IASHE, 2015. – P.36-39.

26. Усов Д. Рациональное обоснование моральной философии Д. Готтиера [Текст] / Д. Усов // Factor of ideology and the driving force of human aspirations in the process of historical formation of moral and aesthetic culture. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) – London: IASHE, 2015. – P.18-20.

Матеріали і тези наукових конференцій:

27. Усов Д. Етика і політика: історико-філософський вимір проблеми [Текст] / Д. Усов // Етика і політика: національний і світовий досвід: за матеріалами наукової конференції / Зб.наук. праць. Філософські діалоги. –2009. – С.3-14.

28. Усов Д. Ідея суспільної угоди як загальноєвропейська цінність: до витоків проблеми [Текст] / Д. Усов // Філософсько-антропологічні читання: європейські цінності та українські реалії. / Зб.наук. праць. Філософські діалоги. – 2012. – С.301-310.

29. Усов Д. Реалізація ідеї суспільної угоди Україні через програму впровадження електронного уряду [Текст] / Д. Усов // Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. – Черкаси, АПБ. – 2012. – Вип.12. – С.22-27.

30. Усов Д. Ідея суспільної угоди в сучасних філософських дискурсах [Текст] / Д. Усов // Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. – Випуск 16. – Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2016. – С.57-66.

31. Усов Д. «Демократія в Америці» та розвиток української демократії [Текст] / Д. Усов // Революції в Україні у XX-XXI століттях: співзвуччя епох. Матеріали II-ї наукової конференції, 6 жовтня 2006 р. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. – С.90-94.

32. Усов Д. Мораль і демократія: історико-філософська інтерпретація [Текст] / Д. Усов // Революції в Україні у XX-XXI століттях: співзвуччя епох. Матеріали IV-ї міжнародної конференції, 25 квітня 2008 – Одеса, 2008. – С.99-104.

33. Усов Д. Розвиток демократії в Україні крізь призму політичної філософії Алексіса де Токвіля [Текст] / Д. Усов // Філософські та соціально-гуманітарні аспекти техногенної безпеки. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 30-31 березня 2009 р. – Черкаси: АПБ, 2009. – С.7-14.

34. Усов Д. Особливості взаємин етики та політики за кризових умов [Текст] / Д. Усов // Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я: матеріали IX науково-практичної конференції, 21 травня 2009 р. – К., 2010. – С.386-388.

35. Усов Д. Ідея суспільної угоди в контексті новітніх соціокультурних реалій [Текст] / Д. Усов // Людина, суспільство, комунікативні технології: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 6-8 червня 2012. – Харків-Красний Лиман, 2012. – С.185-187.

36. Усов Д. Прихований та явний контроль людини через засоби масової комунікації [Текст] / Д. Усов // Філософські та соціально-гуманітарні аспекти техногенної безпеки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 квітня 2012 р. – Черкаси, АПБ. – С.20-22.

37. Усов Д. Проблема общественного договора в контексте социально-правового

розвитку сучасної України [Текст] / Д. Усов // Роль та місце ОБС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, 26 квітня 2013 р. – Одеса: ОДУВС, 2013. – С.205-206.

38. *Усов Д.* Понимание справедливости в теории общественного договора [Текст] / Д. Усов // Актуальні проблеми технічних та соціально-гуманітарних наук у забезпеченні діяльності служби цивільного захисту: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 3-4 квітня 2014р. – Черкаси, ЧПБ, 2014 – С.291-293.

39. *Усов Д.* Осмислення засадничих понять та принципів розбудови демократичної правової української держави [Текст] / Д. Усов // Організаційно-управлінські, економічні, психолого-педагогічні аспекти забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ). Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 29 квітня 2014 р. – Черкаси: ЧПБ, 2014. – С.222-224.

40. *Усов Д.* Проблема людської гідності в сучасних філософських інтерпретаціях [Текст] / Д. Усов // Антропологічні виміри філософських досліджень: Матеріали 4-ї Міжнародної наукової конференції, 16-17 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ, 2015. – С.91-93.

41. *Usov D.* Dignity as an essential form of the human existence [Текст] / Д. Усов // Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект: матеріали II науково-практичної конференції, 24-25 березня 2016 р. – Черкаси : ЧДТУ, 2016. – С.19-23.

42. *Usov D.* The problem of human dignity in the context of the social contract idea // UNITECH 2016. International Scientific Conference. Proceedings. Volume IV. Gabrovo: Technical University of Gabrovo, 2016. – P.226-229.

43. *Усов Д.* Довіра та солідарність: новітні філософські дискурси [Текст] / Д. Усов // Антропологічні виміри філософських досліджень: Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції, 13-14 квітня 2017 р. – Дніпро: ДНУЗТ, 2017. – С.74-79.

АНОТАЦІЯ

Усов Д.В. Генеза та сутність ідеї суспільної угоди: історико-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2017.

У дисертації здійснено історико-філософський аналіз основних концепцій і принципів розвитку, меж і перспектив теорії суспільної угоди в контексті найбільш значущих історико-філософських експлікацій та вимірів. Для цього проводиться аналіз взаємозв'язку і відмінностей методологічних принципів філософського осмислення ідеї суспільної угоди в роботах як західних, так і вітчизняних філософів. Автор доводить, що сама ідея суспільної угоди та її

заломлення щодо проблем сучасної соціальної і політичної філософії актуалізує надзвичайно важливе для нас сьогодні прагнення приналежності до європейської демократичної правової спільноти. Розгляд методологічних принципів філософського осмислення ідеї суспільної угоди не тільки актуалізує проблему справедливості, а й проблему свободи і верховенства права в якості способу буття в сучасному суспільстві. Цей підхід дозволяє сформувати базис сучасної політичної етики. Автор послідовно доводить, що справжня свобода і справедливість, засновані на повазі основних природних, моральних і соціальних прав усіх громадян як учасників соціального діалогу, сприятиме формуванню справедливого суспільства на інституційному рівні.

Ключові слова: суспільна угода, права людини, інтереси, справедливість, людська гідність, свобода, відповідальність, комунікація, легітимність, соціальні інститути.

АННОТАЦІЯ

Усов Д.В. Генезис и сущность идеи общественного договора: историко-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Институт философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины. – Киев, 2017.

В диссертации осуществлен историко-философский анализ основных концепций и принципов развития, границ и перспектив теории общественного договора в контексте наиболее значимых историко-философских экспликаций и измерений. Для этого проводится анализ взаимосвязи и различий методологических принципов философского осмысления идеи общественного договора в работах как западных, так и отечественных философов. Автор доказывает, что сама идея общественного договора и ее преломление относительно проблем современной социальной и политической философии актуализирует чрезвычайно важное для нас сегодня стремление принадлежности к европейскому демократическому правовому сообществу. Рассмотрение методологических принципов философского осмысления идеи общественного договора не только актуализирует проблему справедливости, но и проблему свободы и верховенства права в качестве способа бытия в современном обществе. Этот подход позволяет сформировать базис современной политической этики.

Автор последовательно доказывает, что настоящая свобода и справедливость, основанные на уважении основных природных, нравственных и социальных прав всех граждан как участников социального диалога, будет способствовать формированию справедливого общества на институциональном уровне

Ключевые слова: общественный договор, права человека, интересы, справедливость, человеческое достоинство, свобода, ответственность, коммуникация, легитимность, социальные институты.

ANNOTATION

Usov D.V. Genesis and Essence of the Idea of a Social Contract: historical and philosophical analysis. – A manuscript.

The dissertation submitted in fulfillment of the requirements for the scientific degree of Doctor in Philosophy in the field of History of Philosophy (09.00.05). – H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

This dissertation presents a new approach to the study of the conceptual problems of historical and philosophical research of the measuring of the idea of the social contract, proved the importance of the idea of social contract for the constitution of a fair constitutional state and its further functioning as a community of citizens who are free to negotiate, coordinate their often conflicting interests concerning their social problems, found out the perception and creative development of the basic ideas of modern social and political philosophy in order to create a productive theoretical and methodological principles of research of the ideas of the social contract, represented by the works of Ukrainian and foreign researchers.

To analyze the peculiarities of historic-philosophical discourse of the idea of the social contract in the general methodological sense of critical reconstruction of significance of the principle of the social contract for modern and contemporary political philosophy aimed at the realizing of the problems of freedom, equality and legitimacy of social institutions.

On the purpose of sequential analysis of main components and principles of the social contract were used genealogical, hermeneutic and comparative methods, which allowed to highlight issues of ethics solidarity of global responsibility and communicative interaction provided the necessity of combination of the of idea of social contract, justice and responsibility. For a holistic and consistent understanding of the historical and philosophical measuring of discourses of social contract, the methods of historical reconstruction and socio-transcendental are used. In search of productive methodological guidelines, the adequate conceptual space and methodological apparatus, we relied on the work of domestic and foreign researchers of the theory of historical and philosophical process, which became the theoretical and methodological basis of the study.

The realizing and reconstruction of basic concepts and principles genesis, limits and prospects of development of the idea of the social contract in the sense of its most significant, contemporary and new historical and philosophical measurements, allows to make a conclusion that in the idea of the social contract itself and its direction to other significant problems of modern political philosophy a number of extensive and extremely necessary for today (in our desire of belonging to the European democratic community) concepts and principles was highlighted.

Fundamentally important is to try to understand the problem and the idea of the

social contract in not only a moral and legal, but also in the methodological measurement that shows not only a lack of such approaches, but also about their prospects and significance, that would not only describe the urgent problems but point the solutions to complex conflict situations of today. A comprehensive analysis of modern philosophical discourse of the social contract was conducted, which allowed clarifying its not only European, but also universal, intercultural methodological sense as foundations of diverse forms of average algorithm of complex social contemporary practice.

Thus, a made research permits to confirm that a thorough exploration of famous foreign and local researchers, especially in the field of social and political philosophy, philosophy of law and morality, realizing the nature and limits of the theory of the social contract, cannot be imagined behind the reflections about freedom, power, justice and injustice equality and human rights, its identity and responsibility. It is proved in the work that the idea of the social contract is closely connected with the problem of justification of human rights, which arising as a component of modern concepts of legitimacy, which indicates the organic link of the problems of the power and justice. As carried analysis points out, the principle of the social contract inherent methodological sense for new and contemporary political philosophy aimed at understanding of the problems of freedom, equality and legitimacy of social institutions.

Key words: social contract, Human rights, interests, justice, Human dignity, freedom, responsibility, communication, legitimacy, social institutions.

Підписано до друку 16.05.2017 р. Формат 60 x 84 1/16.

Обл.-вид. арк. 1,9. Тир. – 100.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі. Зам. №34/05-2017.

Видавничий центр Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв

Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Адреса: 18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.